

ZO‘RAVONLIKKA UCHRAGAN BOLALAR BILAN KORREKSION ISHLAR OLIB BORISH

Topilov Shavkat Abduvoxidovich

*Toshkent viloyati Ohangaron tumani Maktabgacha va
maktab ta'limi bo'limi metodist-psixologi.*

Telefon 93-518-25-24

Annotatsiya: Ushbu maqolada zo‘ravonlikka uchragan bolalar bilan olib boriladigan korreksion ishlarning psixologik-pedagogik asoslari yoritilgan. Zo‘ravonlikning bolalar ruhiyatiga ta’siri, korreksion ishlarning asosiy yo‘nalishlari va psixologning ushbu jarayondagi o‘rni ilmiy asosda tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: zo‘ravonlik, bola psixologiyasi, korreksion ishlar, psixologik yordam, rehabilitatsiya.

KIRISH

Zo‘ravonlikka uchragan bolalar bilan ishlashda individual yondashuv, kognitiv-xulq-atvor terapiyasi, art-terapiya, vizualizatsiya kabi usullar qo‘llaniladi, bu jarayonda psixolog, ijtimoiy xodim va pedagoglar hamkorlikda harakat qilishi, bolani himoya qilish, uning ruhiy holatini tiklash va jamiyatga moslashishga ko‘maklashish muhimdir, deb ta’kidlanadi.

Korreksion ishlar usullari:

- **Individual va guruh terapiyasi:** Bola bilan individual ish olib borish, uning hissiy holatini o‘rganish va xulq-atvorini nazorat qilish.

- **Kognitiv-xulq-atvor terapiyasi (CBT):** Salbiy fikrlash va xulq-atvor modellarini o‘zgartirishga yordam berish.

- **Art-terapiya (rassomchilik, musiqa, drama):** Bolaning ichki kechinmalarini ifodalash va stressni yengishiga yordam berish.

- **Vizualizatsiya va psixodrama:** Tasavvur orqali vaziyatlarni qayta ko‘rib chiqish, xavfsizlik hissini tiklash.

- **Ijtimoiy-pedagogik rehabilitatsiya:** Bolani jamiyatga qayta moslashtirish, ijtimoiy ko‘nikmalarini rivojlantirish.

Asosiy yondashuvlar:

- **Himoya va ishonch yaratish:** Bola xavfsizligini ta'minlash, unga nisbatan ishonchli munosabatda bo‘lish.

- **Hamkorlik:** Davlat organlari, NNTlar, maktab va oila bilan birgalikda ishlash.

• **Kuzatuvchi, tinglovchi, maslahatchi bo'lish:** Psixolog va ijtimoiy xodim bolaning eng yaqin yordamchisi bo'lishi.

Maqsad: Zo'ravonlik qurboni bo'lgan bolaning psixologik-emotsional holatini tiklash, uning xulq-atvoridagi o'zgarishlarni bartaraf etish va hayotga qayta moslashtirish.

Bugungi kunda bolalarga nisbatan zo'ravonlik global muammo sifatida e'tirof etilmoqda. Jismoniy, ruhiy, emotsional va beparvolik shaklidagi zo'ravonlik bolalar psixikasiga jiddiy zarar yetkazadi. Bunday bolalar bilan o'z vaqtida va to'g'ri tashkil etilgan koreksion ishlar ularning sog'lom rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi.

Zo'ravonlikning bolalar ruhiyatiga ta'siri:

Zo'ravonlikka uchragan bolalarda quyidagi psixologik holatlar kuzatiladi:

qo'rquv va xavotir;

past o'z-o'zini baholash;

tajovuzkorlik yoki tortinchoqlik;

ishonchsizlik va ijtimoiy moslashuvning buzilishi;

depressiv holatlar.

Mazkur holatlar bolaning ta'lim jarayoniga va shaxsiy rivojiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Korreksion ishlarning asosiy yo'nalishlari:

Zo'ravonlikka uchragan bolalar bilan korreksion ishlar quyidagi bosqichlarda olib boriladi:

Diagnostika bosqichi – bolaning psixologik holatini aniqlash.

Ishonchli munosabatni shakllantirish – bola bilan emotsional aloqa o'rnatish.

Korreksion mashg'ulotlar – individual va guruhli treninglar, art-terapiya, o'yin terapiyasi.

Reabilitatsiya – ijtimoiy moslashuvni tiklashga qaratilgan ishlar.

Psixolog va pedagoglarning hamkorligi:

Zo'ravonlikka uchragan bolalar bilan ishlashda psixolog va pedagoglarning hamkorligi muhim hisoblanadi. Pedagoglar bolaning kundalik xulqini kuzatib boradi, psixolog esa chuqur koreksion ishlarni olib boradi. Ota-onalar yoki qonuniy vakillar bilan hamkorlik ham muhim o'rin tutadi.

Bunday bolalarga maslahat berish jarayonida psixologning bola bilan aloqa o'rnatishi juda muhimdir va asosiy e'tibor bolaga doimo g'amxo'rlik ko'rsatishga qaratilishi kerak.

Bunday vaziyatda psixologlar oldida turgan muammolar quyidagilar:

- bolaning uyat, aybdorlik, kuchsizlik hislarini kamaytirishga yordam berish;
- o'zini-o'zi qadrlash tuyg'usini kuchaytirishga yordam berish;
- yangi xulq-atvor modellarini shakllantirish;
- boshqa odamlar bilan tabaqalashtirilgan o'zaro munosabatlarni rivojlantirish.

Jinsiy yoki jismoniy zo'ravonlikka uchragan bolalar bilan ishlashda mutaxassislar inqirozda umume'tirof etilgan formula yo'qligi sabab har bolaga individual yondashadilar. Inqirozda qisqa muddatli psixologik maslahatlar ko'rinishidagi aralashuvlar bitta voqea sodir bo'lgan taqdirda samarali bo'ladi, uzoq davom etgan zo'ravonlikda esa, nafaqat bola bilan, balki butun oila bilan uzoq muddatli ishlashni talab qiladi.

Umuman olganda, mutaxassislar bunday bolalar bilan ishlashda eklektik yondashuvga rioya qiladilar. Eng samarali usullardan: vizualizatsiya, kognitiv xulq-atvor terapiyasi, gestalt terapiyasi, psixodrama, art terapiya, musiqa terapiyasi, raqs terapiyasi hisoblanadi. Zo'ravonlikni boshdan kechirgan bolalar bilan ishlash uchun eng mos variant - bu uchta asosiy psixoterapevtik yo'nalishni birlashtirgan eklektik, multimodal maslahat modeli ya'ni fikrlar, his-tuyg'ular, xatti-harakatlar bilan ishlashni o'z ichiga oladi. Amaliy ishda muayyan usulni tanlash quyidagilarga bog'liq :

- bolaning yoshi;

- maslahat bosqichi, ya'ni hozirda qanday muammo ustida ish olib borilmoqda: fikrlar, his-tuyg'ular yoki xatti-harakatlar; - bolaning kognitiv rivojlanish darajasi.

Maslahat eng yaxshi ofis yoki sinf xonasida emas, balki o'yin xonasida yoki norasmiy tarzda jihozlangan xonada amalga oshiriladi. Bu keskinlikni bartaraf etishga yordam beradi, xavfsizlik hissi va vaziyatni nazorat qiladi. Agar kattalar o'zlari va bola orasidagi masofani nazorat qila olsalar, maslahat jarayoni yanada muvaffaqiyatli bo'ladi, chunki bola kattalar bilan suhbatni boshlashda juda tajovuzkor bo'lishi mumkin. Psixolog bolaga seansga kechikmaslik va iloji bo'lsa, uchrashuvlarni boshqa vaqtga o'tkazmaslik majburiyatining namunasi bo'lishi kerak, chunki bu qiziqishning etishmasligi sifatida talqin qilinishi yoki tashvish, g'azablanishni keltirib chiqarishi mumkin.

Zo'ravonlik qurboni bo'lgan bola notanish kattalar bilan uchrashganda, begona joyga borganida alohida qo'rquvni boshdan kechirishi tabiiy. Ba'zan ota-onasi yoki o'qituvchilari uni qayerga va nima uchun olib ketayotganini ham bilmaydi. Bu psixologga dastlabki ishonchsizlik va salbiy taxminlarning shakllanishiga olib kelishi mumkin.

Odatda bolaning psixolog bilan uchrashish uchun motivatsiyasi yo'q. Shikastlangan bo'lsa ham, bola ijobiy fikrlar va his-tuyg'ularni boshdan kechirishga intiladi va salbiy narsalardan qochadi, shuning uchun mutaxassisga tashrif buyurish uning uchun yoqimli bo'lishi dargumon. Agar bola maktab psixologi bilan allaqachon tanish, masalan, guruh mashg'ulotlarida qatnashgan, ular bilan allaqachon ishonchli munosabatlar shakllangan bo'lsa bundan istisno.

Jinsiy zo'ravonlikka uchragan bolalar jismoniy yoki hissiy zo'ravonlikka uchragan bolalarga qaraganda ancha qiyin mijozlar bo'ladilar. Biroq, ularning barchasi o'zlarining sevganlari tomonidan kuchli og'riqni boshdan kechirganlari uchun

atrofdagilarga ishonmaslikni o'rganadilar. Bu shuni anglatadiki, mutaxassis va bola o'rtasidagi dastlabki aloqani o'rnatish va ishonchli munosabatlarni yanada shakllantirish oson bo'lmaydi.

Zo'ravonlik qurbonlarining psixologik maslahatiga yondashuvni tanlash bolalarning kognitiv, affektiv va xatti-harakatlarida qanday muammolarga duch kelishiga bog'liq. Zo'ravonlik qurbonlari yuqoridagi barcha sohalarda og'ishlarni boshdan kechirishlari mumkin, xususan [3.30]: kognitiv daraja: o'zini past baholash; mantiqsiz, buzg'unchi fikrlar; qaror qabul qilish bilan bog'liq muammolar; qiyin vaziyatlardan chiqish yo'lini topish bilan bog'liq muammolar; affektiv daraja: g'azab, g'azab; tashvish; aybdorlik; rad etishdan qo'rquqish;

fobiyalar; depressiya; xulq-atvor darajasi: janjallar; ko'z yoshlari; qo'rqinchli tushlar;

boshqalardan izolyatsiya bo'lish; boshqalar bilan ziddiyatlar.

Bolalar xuddi kattalar kabi quyidagicha qarshilik qiladilar: ular gapirishdan bosh tortadilar; zo'ravonlik muammosi mavjudligini inkor etish; og'riqli mavzu haqida gapirishdan bosh tortish; ahamiyatsiz narsa haqida gapirish; ko'z bilan aloqa qilishdan saqlanish; kechikish yoki uchrashuvlarni o'tkazib yuborish; psixolog bilan aloqa qilmaydi (masalan, mebel orqasida yashirinish) va hokazo.

Zo'ravonlikka uchragan bolalarga maslahat berishda quyidagi umumiy tavsiyalar mavjud (Zinovieva, Mixaylova, 2003).

1. Faol tinglash orqali muammoni aniqlash. Bola bilan aloqa o'rnatish uchun psixolog qanday tinglashi muhimdir. Tananing erkin, bo'shashgan holatda bo'lishiga ahamiyatga ega, bu bolaga gapirishni boshlashga yordam beradi. Bola muammoni muhokama qilishga tayyor ekanligi ayon bo'lganda uchta savolga javob berishi kerak: hal qilinmagan muammo nima; bola bu muammoni qanday his qiladi; bola mutaxassisdan nimani kutadi?

2. Bolaning kutuvlarini aniqlashtirish. Psixolog bolaga uning qanday kutuvlarini qondira olishi mumkinligini aytishi kerak. Masalan, psixolog zo'rlaganni o'zi jazolay olmaydi. Biroq, bolaga va uning ota-onasiga yoki vasiylariga psixolog nima qilishi mumkinligi haqida xabardor qilinishi kerak va ularga mutaxassis bilan ishlashni davom ettirishga tayyormi yoki yo'qligini o'zlari hal qilish imkoniyati berilishi kerak. Agar oila yordam berishdan bosh tortsa, psixolog ularni bola xohlagan yordamni olishning boshqa variantlarini muhokama qilishga taklif qilishi mumkin.

3. Muammoni hal qilish bosqichlarini aniqlashtirish. Shuni esda tutish kerakki, ko'proq ma'lumotni yopiq emas, balki ochiq savollar berish orqali olish mumkin. Bola bilan birgalikda uning muammosini hal qilish uchun qilgan harakatlarining qog'ozga yozish tavsiya etiladi. Mutaxassis bunday usulni bolaga foydasiz yoki buzg'unchi harakatlardan voz kechishga yordam berish uchun qo'llaydi.

4. Muammoni hal qilishning yangi usullarini izlash. Keyingi bosqich sessiyada psixolog aqliy hujum usulidan foydalanib, bolani o'z muammosini hal qilishning yanada ko'proq yangi usullarini topishni taklif qiladi.

5. Seansni tugatish. Mashg'ulotni yakunida – psixolog boladan maslahatni umimlashgan xolda qanday fikrga kelganliklari, kelajak uchun qanday reja va maqsadlar tuzganliklarini muhokama qiladilar. Qoida tariqasida umumlashtirish 2-4 daqiqa davom etadi. Bundan tashqari, har bir keyingi konsultasiyaning boshida boladan oldingisida nima bo'lganini eslab qolishini so'rash tavsiya etiladi. Bu birinchi navbatda, bolani konsultasiya jarayoniga e'tibor berishga o'rgatish; ikkinchidan, psixolog o'z ishining samaradorligini tekshirish imkonini beradi.

Konsultasiya berish jarayonida mutaxassis uchun bolaning gapirgani emas, balki ayni paytda o'zini qanday his qilgani juda muhim. Agar psixolog savol berish o'rniga faol tinglash texnikasidan foydalansa bolani qanday muhim fikrlar va muammolar o'ylantirayotganini taxmin qilish orqali sodir bo'lgan voqeaning butun tarixini aniq bilishi mumkin.

Ba'zan bolaga yordam berish istagida psixologlar to'g'ridan-to'g'ri direktiv savollarni beriladi, bu esa mijozni yopilib olish va aloqadan qochish istagini uyg'otadi. Albatta, psixoterapiyada aniqlik kiritish yoki tushuntirish uchun direktiv savollarni berish kerak bo'lgan paytlar mavjud. Bunday holda ochiq savollar ko'proq mos keladi. Bu savollar bolaga o'zi uchun nima muhimligini anglashga va o'z fikrini erkin ifodalashga yordam beradi. Masalan, “Siz ota-onangiz bilan birga yashayapsizmi?” degan savoldan ko'ra “Oilangiz haqida gapirib bering”, “Oilangiz a'zolariga kimlarni kiritasiz?”, “Oila a'zolarangiz bilan qanday munosabatdasiz?” kabi ochiq savollardan to'laonli javobni olish mumkin,.

“Nima uchun?” degan savolga ehtiyotkorlik bilan ishlatish kerak, chunki u ko'pincha “Nega buni qildingiz?” ayblovi bilan bog'lanishi mumkin. Bola bunday savolni “Nega bunday ahmoqona ish qildingiz (yoki xato qildingiz)?” kabi tushunishi mumkin. Bunday holda, bola o'zini himoya qila boshlaydi, go'yo u o'z qilmishiga mantiqiy tushuntirish berishni talab qiladi, garchi aslida javob ongsiz darajada bo'lsa va psixologning vazifasi bolaga o'z motivlarini tushunishga yordam berishdir. Odatda bunday savollarga javob faqat bitta narsani tushunishga imkon beradi: bolaning ratsionalizatsiya shaklida himoya mexanizmidan qanday foydalanishi (Ratsionalizatsiya – stressli holatlarda yuzaga keladigan psixologik himoya mexanizmlaridan biri. Bunda yaqinlashib kelayotgan salbiy hodisa har tomonlama tahlil qilinadi, uning noaniqliq darajasi pasaytiriladi, unga oldindan moslashib boriladi, kutilmaganlik effekti bartaraf etiladi.), o'z harakatlarining sabablarini ongli ravishda tushunishga harakat qilish.

Garbarino va Stott (1989) berilayotgan savollar bolaning rivojlanish darajasiga mos bo'lishi kerakligini ta'kidlaydilar va maktabgacha yoshdagi savollarni berish

uchun quyidagi ko'rsatmalarni taklif qiladilar.

- so'zlar soni 5 tadan ko'p bo'lmagan jumladan foydalanish;
- olmoshlarga qaraganda ismlarni tez-tez ishlatish;
- bolaning terminologiyasidan foydalanish;
- "Nima haqida so'rayotganimni tushundingizmi?" deyish o'rniga, boladan psixologning so'zlarini takrorlashni so'rash;
- bola tushunmagan savollarni takrorlamaslik;
- bir vaqtning o'zida bir nechta savol bermaslik;
- olingan javobdan so'ng, keyingi savolni berishdan ko'ra, bolaning aytganlarini umumlashtirish yaxshiroqdir - bu bilan psixolog bolani muhokamani davom ettirishga, uning javobini kengaytirishga undaydi.

Savol berishdan oldin mutaxassis ushbu savollarning qanchalik dolzarbligini aniqlashi kerak:

- qo'yilgan savol bolani va uning muammosini tushunishga qanchalik imkon beradi;
- qo'yilgan savol mijozni o'rganishga va o'z kechinmalarini namoyon qilishiga qanchalik hissa qo'shadi.

Aksariyat mutaxassislar bolalik davridagi zo'ravonlik haqidagi xotiralarning mavjud ekanligini bilishsada, bolalarning hamdardlik va e'tiborni qozonish uchun bo'rttirishga moyilligi doimo inobatga olinishi kerak. Shuni yodda tutish kerakki, otalarning ajrim to'g'risidagi ishda bir-birlariga bolalarni vasiylik qilish uchun zo'ravonlik haqidagi ayblovlarni qo'llashlari mumkin.

Psixolog va mijoz birgalikda qo'ygan maqsadga erishilganda psixoterapevtik jarayon yakunlanishi kerak. Oxirgi sessiyada quyidagilar muhokama qilinishi kerak

- konsultasiya jarayonida bolada qanday o'zgarishlar bo'lganligi;
- qo'yilgan maqsadga erishildimi;
- bola qanday o'zgarishlarni his qilayapti, uning hayotida nima o'zgardi (o'ziga munosabat va boshqalar bilan munosabatlar);
- bola yana shunday vaziyatga duch kelsa qanday yo'l tutadi;
- bolaning yaqin kelajak uchun qanday rejalari bor, u nima qilmoqchi, maqsadlari qanday.

Bolaga tushuncha berish kerakki, psixologning unga bo'lgan g'amxo'rliqi konsultatsiyaning tugashi bilan tugamasligi, shuning uchun mutaxassis uning hayoti haqida bilish uchun mijoz bilan keyingi uchrashuvlar vaqti muhokama qiladi.

XULOSA

Zo'ravonlikka uchragan bolalar bilan olib boriladigan korreksion ishlar tizimli, bosqichma-bosqich va individual yondashuv asosida tashkil etilishi lozim. Psixologik yordamning o'z vaqtida ko'rsatilishi bolaning ruhiy salomatligini tiklash, ijtimoiy moslashuvini yaxshilash va sog'lom shaxs sifatida shakllanishiga xizmat

qiladi. Psixologning zoʻravonlik qurbonlari bilan ishlashning asosiy maqsadi psixologik jarohat oqibatlarini kamaytirish va bartaraf etishdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI:

1. Rasulova F. F. CHARACTERISTICS OF PRINCIPAL WAYS AND METHODS OF CORRECTION OF AGGRESSIVE BEHAVIOR AMONG TEENAGERS //Theoretical & Applied Science. – 2016. – №. 9. – С. 173176.
2. Расулова Ф. Ф. Агрессивное поведение и агрессивность личности //Путь науки. – 2016. – №. 7. – С. 29.
3. Расулова Ф. Ф. Психологическая помощь практического психолога в работе с агрессивным ребенком //Молодой ученый. – 2020. – №. 16. – С. 43-45.
4. Расулова Ф. Ф. ОСОБЕННОСТИ ДИАГНОСТИКИ АГРЕССИВНОГО ПОВЕДЕНИЯ ДЕТЕЙ 6-7 ЛЕТ //Science Time. – 2021. – №. 11 (95). – С. 19-22.
5. ZIYO.NET